

رویکردی چند عاملی به قانون‌گریزی

سمیه اصغرزاده^۱، فریبا شایگان^۲

تاریخ دریافت: ۹۴/۱۱/۰۲

تاریخ پذیرش: ۹۴/۱۲/۱۵

چکیده

زمینه و هدف: قانون‌پذیری و رعایت قانون در جامعه نشان‌دهنده نظم، امنیت و موجب ثبات و پایداری نظام است. در هر جامعه‌ای عواملی باعث می‌شود تا افراد نسبت به اجرای برخی از قوانین مقاومت کرده و اقدام به اعمال خلاف قانون کنند. هدف اصلی این بررسی عوامل مؤثر بر قانون‌گریزی از طریق فراتحلیل تحقیقات انجام شده در ایران است

روش: روش این تحقیق، فراتحلیل از نوع کیفی است. در مطالعات کیفی برخلاف تحقیقات کمی، تحلیل به کمک اعداد یا همبستگی‌های عددی صورت نمی‌گیرد، بلکه اهداف تحقیق به کمک طبقه‌بندیها توصیف و تحلیل می‌شود. بر این اساس، مطالعه حاضر به روش فراتحلیل انجام می‌پذیرد که در آن بازنگری در پیشینه پژوهش در حوزه قانون‌گریزی انجام می‌پذیرد. نوع بازنگری هم‌بازنگری تلفیقی خواهد بود. جامعه آماری در این تحقیق شانزده تحقیق صورت گرفته در مورد قانون‌گریزی در ایران است که در فصلنامه‌های علمی منتشر شده است.

نتایج و یافته‌ها: نتیجه تحقیق نشان داد که عوامل متعددی باعث قانون‌گریزی در کشور می‌شود. عوامل قانونی همچون ضعف قوانین، به روز نبودن قوانین، ضمانت اجرای ضعیف قوانین، مجریان و برخوردکنندگان با نقص قوانین، جهل و ناآگاهی مردم نسبت به قوانین باعث گسترش زمینه‌های انحراف می‌شود. همچنین عوامل اجتماعی چون آشفتگی اجتماعی و عوامل فرهنگی مانند تحصیلات، اعتقادات مذهبی و فعالیت رسانه‌ها، عوامل اقتصادی چون نابرابری اقتصادی، توسعه ناموزون و نیز عوامل سیاسی مانند ضعف نهادهای نظارتی و سایر عوامل مربوط به نظام سیاسی، کارگزاران سیاسی در قانون‌گریزی تأثیر دارند.

کلید واژه‌ها

قانون، قانون‌پذیری، قانون‌گریزی، فراتحلیل، ضمانت‌های اجرایی قوانین

۱. کارشناس ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی دانشگاه تهران و مدرس دانشگاه علوم انتظامی امین،

نویسنده مسئول s_asgharzadeh@alumni.ut.ac.ir

۲. دانشیار جامعه‌شناسی دانشگاه علوم انتظامی امین، f_shaygan@yahoo.com

مقدمه

در جامعه‌ای که قوانین و مقررات و رعایت نظم اجتماعی مهم نباشد، هرج و مرج و ناامنی آنجا را فرا خواهد گرفت؛ به همین علت قانون‌گریزی، بیماری قرن حاضر معرفی شده است و رهبر معظم انقلاب نیز در بیانات خود در جمع جوانان خراسان شمالی فرمودند: «نخبگان و دانشمندان وظیفه دارند در مورد برخی سبک‌های رفتاری مردم جامعه ایران تحقیق کنند و ببینند علت بیماری قانون‌گریزی در جامعه ایران چیست؟» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱).

مقبولیت اجتماعی قوانین در حقیقت، رضایت مردم از دولت و عملکرد آن است که با رعایت حقوق و قوانین از طرف شهروندان نمایان می‌شود. در صورتی که مردم به هر دلیلی نتوانند خواسته‌های خود را با قوانین وفق دهند، به دنبال راه‌های گریز می‌گردند و دچار قانون‌گریزی می‌شوند. با توجه به اینکه یکی از بهترین راه‌ها برای نظم‌پذیری، شناسایی آسیبها، نقصها و نقاط ضعف و اختلالهای موجود در مسیر نظم‌پذیری و انضباط خواهی است، با شناخت عوامل مؤثر بر قانون‌گریزی می‌توان راهکارهای اصولی و منطقی را برای قانون‌پذیری انجام داد، به همین دلیل ضرورت دارد تا طی پژوهشی این عوامل را بررسی کند. هدف اصلی این بررسی عوامل مؤثر بر قانون‌گریزی از طریق فراتحلیل تحقیقات انجام شده در ایران و سؤال اساسی این تحقیق بررسی عوامل مؤثر بر قانون‌گریزی از طریق فراتحلیل تحقیقات انجام شده در ایران است.

چارچوب نظری: قانون قاعده‌ای است که مقامات صلاحیت‌دار (قوه مقننه) وضع و ابلاغ کنند و آن مبنی بر طبیعت عالم تمدن و متناسب با مصلحت مردم است و همه افراد مملکت باید از آن تبعیت کنند (معین، ۱۳۶۳: ۳۶-۲۷). «قانون‌پذیری» به معنای پذیرش آگاهانه و آزادی اکثریت مردم از قوانین و مقررات در جامعه و عمل به آنهاست. دو شکل اصلی قانون‌پذیری عبارت است از: قانون‌پذیری اجباری که بدون کنترل اجتماعی، به قانون عمل نمی‌شود و قانون‌پذیری آزادی که در جوامع آزاد و قانونمند و به دلیل درونی شدن در

فرآیند جامعه‌پذیری صورت می‌گیرد (حاجی خیاط، ۱۳۷۵: ۲۱). دربارهٔ علل قانون‌گریزی نظریه‌های متفاوتی از سوی دانشمندان ارائه شده است و برخی فرد را مقصر و عامل رعایت نکردن قوانین می‌دانند و برخی جامعه را عامل اصلی بر می‌شمرند. برخی نیز عوامل مختلف فردی و اجتماعی یا پدیده‌های اجتماعی را در این مسئله دخیل می‌دانند.

نظریه‌های فردگرا: طرفداران این نظریه معتقدند تبیین انحراف، در گرو تحلیل فرد است. این افراد دو دیدگاه برای نظریه خود دارند: اول دیدگاه گزینشی است که با بیان اختیار به تبیین رفتار کجرو می‌پردازند. این رویکرد رفتار فرد را تحت تأثیر اوضاع محیطی هم می‌داند. از دیدگاه انتخاب عقلانی، افرادی که دارای انتخابهای عقلانی هستند، زمانی دست به قانون‌گریزی می‌زنند که سود خالص مورد انتظاری که از این فعالیت به دست می‌آید بیشتر از آستانه اخلاقی باشد (زارع شاه آبادی و ترکان، ۱۳۹۱: ۹۳).

نظریه‌های جامعه‌گرا: این دسته از نظریه‌های قانون‌گریزی انحراف را با در نظر گرفتن تأثیرات محیط اجتماعی که فرد در آن قرار دارد، تحلیل می‌کند. از مهم‌ترین نظریه‌های مطرح شده در این گروه می‌توان به نظریه فشار، نظریه فرآیند اجتماعی و نظریه تضاد اشاره کرد.

نظریه فشار: در نظریه فشار، جرم را پدیده اجتماعی می‌دانند و به نوعی با فرآیندها و ساختارهای اجتماعی مرتبط می‌بینند. به تعبیری، علت اصلی جرم در درون اجتماع است. از نظر آگینو^۱، عواملی در جامعه وجود دارد که برخی مردم را تحت فشار قرار می‌دهد و منجر به کج رفتاری و قانون شکنی آنها می‌شود. (زارع شاه آبادی و ترکان، ۱۳۹۱: ۹۳)

نظریه تضاد: در نظریه تضاد رفتار قانون‌گريزانه از يك تقلا و نزاع میان طبقات بالای جامعه و افراد طبقه پایین شکل می‌گیرد. در این نظریه به زعم کارل مارکس^۲ بیشتر بزهکارها و رفتارهای قانون‌شکنانه به وسیلهٔ طبقات پایین انجام می‌شود و این به علت محدودیتهایی

1 - Agino

2 - Karl Heinrich Marx

است که از طریق طبقه مسلط بر ابزار و نهادهای قدرت بر طبقات پایین و فقرا اعمال می‌شود (کلانتری، ربانی و صداقت، ۱۳۸۴: ۶۵-۹۰).

نظریه‌های تلفیقی: هر یک از نظریه‌های فردگرا و جامعه‌گرا در تحلیل انحراف به یک جنبه از عوامل تأکید دارند و هیچ یک نتوانسته‌اند تحلیلی جامع بر کجروی ارائه دهند. اما امروزه جرم‌شناسان تلاش دارند تا تحلیل‌های نظام‌مند و تلفیقی از جرم ارائه دهند. سیگل^۱ این نظریات را به سه دسته کلی تقسیم می‌کند:

نظریه چندعاملی: این نظریه‌ها الگوهایی ارائه می‌دهند که در آن، متغیرهای ساختی، تضاد، زیستی و روان‌شناختی اجتماعی با یکدیگر تلفیق می‌شوند.

الگوهای صفات نهفته: در اینجا الگوهایی مدنظر است که در آن فرد از ویژگیهای روانی و زیستی ثابتی برخوردار است که او را به سوی انحراف هدایت می‌کند.

نظریه‌های روند حیات: این الگوها بسیار شبیه الگوهای صفات نهفته‌اند اما مدعی است که ویژگیهای مورد بحث در خلال فرآیند رشد و تحول فرد و همراه با تغییر علل بیرونی تأثیرگذار بر رفتار تحول می‌پذیرد (علی بابائی و فیروزجائیان، ۱۳۸۸).

نظریه بی‌سازمانی اجتماعی: نظریه بی‌سازمانی اجتماعی شاو و مک کی^۲، بورسیک^۳، بر روی سازگاری گروهی نسبت به فرآیندهای اجتماعی از قبیل شهرنشینی و تغییر الگوهای رشد اقتصادی بیش از بزهکاری فردی تأکید می‌کند (چلبی و مبارکی، ۱۳۸۴: ۱۱). جامعه‌شناسان قانون‌شکنی و قانون‌گریزی را در ساختار اجتماعی ناکارآمد، بی‌سازمانی اجتماعی و شرایط آنومی تبیین می‌کنند و معتقدند که مهاجرت، صنعتی شدن و رشد سریع شهری، موجب زیر پا گذاشتن الگوهای تثبیت شده و کاملاً سازمان یافته زندگی می‌شود. قواعد مذکور در مواقعی که تغییر اجتماعی سریع به وجود می‌آید از هم پاشیده می‌شوند. از این رو مردم معیارهایی را که به روابط و رفتارهای آنها نظم می‌بخشد، از دست می‌دهند.

¹ - Siegel

² - Clifford shaw & Henery Mc Kay

³ - Bursik

(واحدی و همکاران، ۱۳۸۸: ۳۷-۶۰). از جمله علت‌های عمده قانون گریز شدن افراد یک جامعه این است که هنجارها قدرت تنظیم کنندگی خود را بر رفتار و آرزومندیهای انسانها از دست می‌دهند و چنانچه آرزومندیها افسار گسیخته شوند به صورت نیازهای سیری ناپذیری درمی‌آیند که هیچ گاه ارضا نمی‌شوند (حیدری، رضادوست و فروتن کیا ۱۳۹۱: ۲).

روش

روش این تحقیق، فراتحلیل از نوع کیفی است. در مطالعات کیفی برخلاف تحقیقات کمی، تحلیل به کمک اعداد یا همبستگیهای عددی صورت نمی‌گیرد، بلکه اهداف تحقیق به کمک طبقه بندیها توصیف و تحلیل می‌شود. بر این اساس، مطالعه حاضر به روش فراتحلیل انجام می‌پذیرد که در آن بازنگری در پیشینه پژوهش در حوزه قانون گریزی انجام می‌پذیرد. نوع بازنگری هم بازنگری تلفیقی^۱ خواهد بود. اصل اساسی و عملی در فراتحلیل عبارت است از ترکیب نتایج تحقیقات مختلف و متعدد و استخراج نتیجه‌های جدید و منسجم و حذف آنچه موجب سوگیری در نتایج نهایی می‌شود (دلاور، ۱۳۷۴).

جامعه آماری در این تحقیق، تحقیقاتی است که در ایران در مورد قانون گریزی در بازه زمانی ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۱ صورت گرفته و در فصلنامه‌های علمی منتشر شده است. نمونه آماری شامل شانزده تحقیق است که با بررسی مؤلفان از فصلنامه‌های مختلف به دست آمده است و از آنجا که احتمال وجود تحقیقات دیگر که به دست مؤلفین نرسیده باشد وجود دارد، لذا نمی‌توان گفت کلیه تحقیقات مرتبط بررسی شده‌اند. تحقیقات مورد بررسی در این تحلیل که ارتباط مستقیمی با موضوع داشته و در شناسایی عوامل مفید هستند در جدول زیر معرفی شده است:

¹-Integrative Reviews

جدول ۱. تحقیقات مورد تحلیل (نمونه آماری)

ردیف	عنوان تحقیق	محقق	سال	محل انتشار
۱	تحلیل جامعه شناختی قانون گریزی و راهکارهایی برای قانون گرایی و نظم عمومی	رضا علی محسنی	۱۳۹۱	فصلنامه نظم و امنیت انتظامی. بهار ۹۱
۲	عوامل اجتماعی مؤثر بر میزان قانون گریزی در روابط اجتماعی (مورد مطالعه افراد ۱۸ سال به بالای ساکن در شهر شیراز)	مختاری، قهرمانی، قدرتی	۱۳۹۱	فصلنامه دانش انتظامی، سال ۱۴ شماره ۲
۳	جامعه بی انضباط فراتحلیل قانون گریزی در ایران	رضایی، عبادلهی	۱۳۸۵	مطالعات ملی سال هفتم شماره ۲
۴	رابطه سرمایه اجتماعی و قانون گریزی در بین شهروندان شهر یزد	زارع شاه‌آبادی، ترکان	۱۳۹۱	فصلنامه انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات شماره ۲۷
۵	شناسایی عوامل مؤثر بر فساد مالی در بین کارکنان دستگاههای اجرایی	رهنورد، طاهر پور کلاتری، و رشیدی	۱۳۸۸	پژوهشنامه مدیریت اجرایی، شماره ۳۸
۶	قانون گریزی در ایران: تبیین نقش عوامل سیاسی، اقتصادی، قانونی، مدیریتی، اجتماعی- فرهنگی	دانایی فرد، عادل آذر، و صالحی	۱۳۸۸	فصلنامه دانش انتظامی سال یازدهم شماره ۳
۷	تحلیل جامعه شناختی عوامل مؤثر بر قانون گریزی	علی بابایی، فیروزجائیان	۱۳۸۸	فصلنامه دانش انتظامی سال ۱۱، شماره ۴
۸	قانون گریزی (تحلیلی از منظر نظریه عدالت رویه‌ای)	علی اصغر فیروز جائیان	۱۳۸۹	فصلنامه رفاه اجتماعی سال ۱۱، شماره ۴۲
۹	میزان، نوع و عوامل مؤثر بر قانون گریزی	محمد رضایی	۱۳۸۴	مجله جامعه شناسی ایران، دوره ۶ شماره ۳
۱۰	نگاهی به برخی علل و عوامل قانون گریزی در دوره مشروطه	طهمورث شیری	۱۳۸۹	فصلنامه پژوهش ادبی
۱۱	ارتباط فقر با قانون گریزی و شکل گیری آسیب اجتماعی	کلاتری، ربانی صداقت	۱۳۸۴	فصلنامه رفاه اجتماعی سال ۵ شماره ۱۸
۱۲	قانون گریزی و امکان روان‌شناسی علمی	خاتمی	۱۳۸۴	فلسفه

فصلنامه مسائل اجتماعی ایران	۱۳۹۱	حیدری، رضا دوست، فروتن کیا	تنوری از هم گسیختگی نهادی و قانون گریزی : مورد مطالعه دانشجویان دانشگاه شهید چمران اهواز	۱۳
دانش ارزیابی ، سال دوم ، شماره ۵	۱۳۸۹	جوادی یگانه، فولادیان، رضایی	بررسی عوامل مؤثر بر قانون گریزی در نظام اداری کشور (با تاکید بر ادارات دولتی مشهد و تهران)	۱۴
http://socialsciences.ir	۱۳۹۱	رحیمی، شکارچی	بررسی عوامل مؤثر بر قانون گریزی شهروندان شهر خلخال (مطالعه‌ای اکتشافی در چارچوب گراند تور)	۱۵
http://hrnews.blogfa.com/post/736	۲۰۰۹	میشم نادری، فتحعلی	دلایل قانون گریزی در ایران	۱۶

تحلیل داده‌ها در این تحقیق از طریق طبقه بندی و بازنگری تلفیقی تحقیقات پیشین، انجام می‌شود. در حقیقت با استفاده از روش فراتحلیل محقق سعی می‌کند نتایج تحقیقات انجام شده پیشین را استخراج و با تلفیق آنها به نتایج جدیدی دست یابد.

یافته‌ها

بر اساس تحقیقات انجام شده در حجم نمونه، شاخصهای زیر به عنوان عوامل مؤثر در قانون گریزی بررسی شده است که می‌توان آنها را به عوامل شخصیتی، قانونی، فرهنگی و اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و اداری تقسیم کرد. گفتنی است برخی عوامل توسط چندین محقق به دست آمده که در ستون نام محقق آورده می‌شود.

جدول ۲. عوامل قانونی مؤثر بر قانون گریزی مستخرج از تحقیقات انجام شده

ردیف	عوامل	محقق
۱	نامناسب بودن قوانین (نقص یا خلاء یا ابهام قانونی)	دانایی فرد، شیری
۲	اعتماد نداشتن به مجریان قانون	زارع شاه آبادی، دانایی فرد فیروزجائیان، جوادی یگانه
۳	ضعف ضمانت اجرایی قوانین	مختاری، دانایی فرد، رضایی، جوادی یگانه
۴	جهل و ناآگاهی مردم نسبت به قانون	دانایی فرد، علی بابایی، کلاتری
۵	دوچهرگی قانون (خشن در برابر عامه و رئوف نسبت به مقربان و)	دانایی فرد

	ساختار اجتماعی نابرابر)	
دناایی فرد	گسترده‌گی دامنه منهای قانون	۶
دناایی فرد، فیروزجائیان، نادری	عدم مشروعی و مقبولیت قانون	۷

چنانچه در جدول فوق ملاحظه می‌شود، عوامل قانونی بررسی شده در تحقیقات که موجب قانون‌گریزی می‌شود در هفت عنوان ذکر شده است. وجود برخی ضعفها همچون ناآشنایی افراد با قانون، تفسیر نارسا و نادرست از قانون، ضعف قانون، انتزاعی بودن قانون، جنبه حمایتی نداشتن قانون، اجرا نشدن کامل قوانین، پویایی نداشتن قانون، مشخص نبودن حد و حقوق افراد در برابر قانون، نبود اعتماد و باور به قوانین، نبودن اهرم‌های قوی تنبیهی و تشویقی در اجرای قانون، قانون شکنی، کوتاه کردن فاصله برای رسیدن به هدف، نبود آموزش برای قانون‌مند شدن، باعث می‌شود قانون‌گریزی در جامعه رخ دهد و افراد از قوانین لازم‌الاجرای که برای برقراری نظم و امنیت در جامعه وضعی شود به صورت آگاهانه یا نا آگاهانه تخطی کنند.

جدول ۳. عوامل فردی مؤثر بر قانون‌گریزی مستخرج از تحقیقات انجام شده

ردیف	عوامل	محقق
۱	جنسیت	مختاری، زارع شاه آبادی، علی بابایی
۲	سن	مختاری، زارع شاه آبادی، علی بابایی
۳	تاهل	مختاری، علی بابایی
۴	اشتغال	مختاری، زارع شاه آبادی، علی بابایی

عواملی چون زن یا مرد بودن، کودک، جوان و پیر بودن، مجرد یا متأهل بودن، شاغل یا بیکار بودن بر نوع تفکر فرد نسبت به اطاعت از قانون و در نتیجه قانونمندی یا قانون‌گریزی افراد تأثیر دارد. از میان تحقیقات به عمل آمده در خصوص قانون‌پذیری مردان و زنان، بیشتر تحقیقات نشان می‌دهد قانون‌گرایی در بین مردان کمتر از زنان و شدت بزهکاری در مردان بیش از زنان است. در حقیقت مردان بر این عقیده‌اند که برخی از قوانین را می‌توان نادیده گرفت (مختاری و همکاران، ۱۳۹۱: ۹۳؛ علی بابایی و فیروزجائیان، ۱۳۸۸: ۲۹)؛

اما زنان به سبب برخی ویژگی‌های فردی مانند اندک بودن میزان خشونت و هیجان و در عوض بیشتر بودن میزان ترس، احتیاط بیشتری دارند و کمتر تخلف می‌کنند (زارع شاه آبادی: ۱۳۹۱: ۱۰۹).

در باره وضعیت تأهل هم آمارها نشان می‌دهد افراد متأهل نسبت به مجردها بیشتر به قانون احترام می‌گذارند و به آن پایبندند (صداقت، ۱۳۸۴). رابطه اشتغال با قانون‌گریزی هم نشان می‌دهد در میان شاغلان دو گروه کارگر و کاسب، کمترین مخالفت با عدم اطاعت از قانون را از خود بروز داده‌اند و در مقابل بالاترین نسبت مخالفت در گروه بازرگان و تولید کننده و در مرتبه بعد در دو گروه کارمندان متوسط و عالی رتبه مشاهده می‌شود (محسنی، ۱۳۷۸) و هر چه افراد از شغلشان رضایت بیشتری داشته باشند، گرایش آنها به فساد هم کمتر خواهد بود (رفیع پور، ۱۳۸۶).

جدول ۴. عوامل اجتماعی مؤثر بر قانون‌گریزی مستخرج از تحقیقات انجام شده

ردیف	عوامل	محقق
۱	محل سکونت	علی بابایی
۲	آشنایی اجتماعی یا احساس انومی	زارع شاه آبادی، رضایی، دانایی فرد، علی بابایی، نادری، محسنی
۳	وضعیت خانوادگی	علی بابایی
۴	فردگرایی (منفعت فردی بر اجتماع)	علی بابایی، حیدری
۵	عدم مشارکت مدنی و مشارکت اجتماعی	زارع شاه آبادی
۶	اعتماد بین فردی	زارع شاه آبادی

انسان موجودی اجتماعی است و زندگی او در محیط اجتماع فراز و نشیب‌های متعددی دارد که هر یک به تنهایی می‌تواند زمینه‌ساز بروز انحراف یا کجروی در فرد شود و در صورت مناسب و مساعد بودن اوضاع، فرد را قانونمند کند. در زیر برخی از این عوامل را مطالعه می‌کنیم:

زمانی که آنومی در جامعه حاکم باشد و افراد احساس کنند هرج و مرج جامعه را فرا گرفته است و هر که زور بیشتری داشته باشد بهتر می‌تواند به اهدافش برسد، احترام به قانون ضعیف می‌شود (علی بابائی و فیروزجائیان، ۱۳۸۸: ۳۲).

خانواده نقش مهمی را در جامعه پذیری افراد در طول دوران زندگی بازی می‌کند. مذهبی بودن خانواده، تنش بین والدین، پیوند عاطفی والدین با فرزندان و نظارت اجتماعی والدین همچنین نقش روشهای تربیتی و طرز برخورد والدین در قانونمندی افراد مؤثر است (علی بابائی و فیروزجائیان، ۱۳۸۸: ۳۲). هر چه افراد در جامعه به جای توجه به منافع عمومی و جمعی به دنبال رفتارهای سودباورانه و خواخواهانه باشند کمتر تمایل به تبعیت از قانون دارند. ریچارد و ویلز در تحقیقی با عنوان «تأثیر کار غیر قانونی و موانع قانون‌گرایی» به این نتیجه رسیدند که میزان قانون‌گرایی افراد جامعه تابع سطح ارتباطات اجتماعی با دیگران است (زارع شاه‌آبادی و ترکان ۱۳۹۱: ۸۸). در فردگرایی خودخواهانه التزام به قواعد و هنجارهای جامعه سیاسی که دولت نمایندگی آنها را بر عهده دارد ضعیف می‌شود. این فردگرایی به آنومی منجر خواهد شد. (گیدنز، ۱۳۸۱: ۱۳۷-۱۴۰).

جدول ۵. عوامل فرهنگی مؤثر بر قانون‌گرایی مستخرج از تحقیقات انجام شده

ردیف	عوامل	محقق
۱	تحصیلات	مختاری، زارع شاه‌آبادی، علی بابایی، محسنی
۲	مذهب و اعتقادات مذهبی	علی بابایی، کلاتری
۳	رسانه‌ها	علی بابایی
۴	خاص‌گرایی فرهنگی (خویشاوند سالاری، و...)	علی بابایی، جوادی یگانه
۵	فقر فرهنگی	کلاتری

با توجه به اینکه افراد در جامعه زندگی می‌کنند و برای تعامل بهتر با یکدیگر تحت تأثیر عوامل فرهنگی هستند و رفتار متقابل آنها با یکدیگر در دراز مدت فرهنگ اجتماعی را می‌سازد، در صورت بالا بودن و قوی بودن فرهنگ، قانونمداری هم بر جامعه حاکم است.

ولی اگر فرهنگ اجتماعی پایین باشد مسلماً مردم اطاعت از قانون را مانعی برای پیشبرد اهداف خود می‌دانند و از آن تخطی می‌کنند.

جدول ۶. عوامل اقتصادی مؤثر بر قانون گریزی مستخرج از تحقیقات انجام شده

ردیف	عوامل	محقق
۱	نابرابری اقتصادی	حیدری، جوادی یگانه
۲	درآمد اندک و میزان بیکاری (فقر)	رهنورد، علی بابایی، کلاتری، محسنی رضاعلی
۳	توسعه ناموزون امکانات و نبود رفاه اجتماعی	مختاری، علی بابایی

چندگانگی ساختار اقتصادی، فساد مالی، نابرابری در توزیع در آمد و ثروت، فقر، بیکاری، تورم و مشکلات روز افزون مردم در تأمین هزینه‌های زندگی بر نارضایتی عموم مردم می‌افزاید و زمینه‌های ارتکاب جرم و بزهکاری را افزایش می‌دهد. وجود نابرابری اقتصادی می‌تواند یکی از دلایل بروز فرهنگ قانون گریزی و انحراف از مسیر قانون به منظور دستیابی سریع افراد طبقه ضعیف به وضع اقتصادی مطلوب در جامعه شود. همچنین در بعضی اوقات افراد برای دستیابی به هدف و فرصت زندگی اجتماعی بهتر، با محدودیت منابع و امکانات روبه‌رو می‌شوند. چنانچه افراد با محدودیت روبه‌رو شوند ممکن است راههایی را که نوعی گریز از قانون است را ابداع کنند.

جدول ۷. عوامل سیاسی و اداری مؤثر بر قانون گریزی مستخرج از تحقیقات انجام شده

ردیف	عوامل	محقق
۱	عوامل مربوط به نظام سیاسی	علی بابایی
۲	عوامل مربوط به کارگزاران سیاسی	رهنورد، علی بابایی
۳	عوامل مربوط به ادارات دولتی و ضعف سامانه عملکرد	رهنورد
۴	استبداد سیاسی دولتهای قبل در ایران	رضایی
۵	وجود ساختار ایلاتی در دوران‌های گذشته	شیری
۶	بی انضباطی و کافی نبودن نهادهای نظارت انضباطی	رضایی، دانایی فرد، رهنورد، نادری
۷	زمین داری و نظام ارباب و رعیتی در دوران‌های گذشته	شیری

رفتار مجریان قانون و نگرشی که مردم نسبت به آنان دارند بر قانون‌مداری یا قانون‌گریزی تأثیر دارد. جهت‌گیری مردم نسبت به کارگزاران سیاسی یا مجریان قانون به شدت بر قانون‌گریزی تأثیر دارد. یکی از دلایل اصلی قانون‌گریزی در جامعه بی‌اعتمادی به کارگزاران اجرایی است. هر چه بی‌اعتمادی بیشتر باشد قانون‌گریزی در جامعه بیشتر است.

نتیجه‌گیری

فراز و نشیب‌های زندگی اجتماعی می‌تواند زمینه‌ساز بروز انحراف یا کجروی در فرد شود و در صورت مناسب و مساعد بودن وضعیت، فرد را قانونمند کند. آشفته‌گی اجتماعی یکی از عواملی است که باعث ایجاد نوعی سردرگمی در فرآیند اجتماعی شدن افراد می‌شود و قانون‌گریزی را در افراد تقویت می‌کند. نبود خانواده‌های منسجم و مشکلات خانوادگی، نبود کنترل توسط والدین و نظارت درونی، فرد‌گرایی و غرور و خودخواهی افراد در جامعه باعث می‌شود در طول زمان، کشور به سوی عدم همبستگی رود. و شاهد شیوع قانون‌گریزی در جامعه باشیم. عوامل متعددی باعث بروز بیماری قانون‌گریزی در کشور می‌شود، عوامل قانونی همچون ضعف قوانین، به روز نبودن قوانین، ضمانت اجرای ضعیف قوانین، مجریان و برخورد کنندگان با نقض قوانین، جهل و نا آگاهی مردم به قوانین از یک سو به بروز قانون‌گریزی منجر می‌شود و از سوی دیگر عوامل مختلف شخصیتی از قبیل سن، جنس، مجرد و تأهل و اشتغال، به این ضعف قوانین دامن می‌زند و باعث گسترش زمینه‌های انحراف می‌شود.

از دیگر عوامل قانون‌گریزی تأسی به مجریان نظام و کارگزاران دولتی است. شاید بتوان گفت قانون‌پذیری و قانون‌گریزی در هر جامعه‌ای نشان دهنده میزان پابندی یا بی‌اعتنایی دولتمردان و مجریان نسبت به قانون است. این امر در روایات اسلامی هم آمده است: «الناس علی دین ملوکهم» یعنی مردم از رفتار و کردار رهبران و مسئولان تبعیت می‌کنند. وقتی در جامعه‌ای مسئولان خود به قوانین مملکتی اهمیت ندهند و آن را رعایت نکنند نمی‌توان از مردم انتظار داشت که آن قوانین را رعایت کنند. این مسئولان به دلیل عملکرد

نامطلوب خودشان در دید مردم جامعه فاقد مقبولیت اجتماعی هستند و مردم چون آنها را انسانهای شریف و درستکاری نمی‌دانند، حاضر نیستند به فرمانهای آنها عمل کنند و نوعی حس بی‌اعتمادی در بین مردم جریان می‌یابد. فراتحلیل تحقیقات انجام شده هم نشان داد که عوامل مربوط به نظام سیاسی، عوامل مربوط به کارگزاران سیاسی و عوامل مربوط به ادارات دولتی از جمله عوامل مؤثر بر قانون‌گریزی شهروندان بوده است.

چندگانگی ساختار اقتصادی، فساد مالی، نابرابری در توزیع درآمد و ثروت، فقر، بیکاری، تورم و مشکلات روز افزون مردم در تأمین هزینه‌های زندگی زمینه‌های ارتکاب جرم و بزهکاری و قانون‌گریزی را افزایش می‌دهد. وجود نابرابری اقتصادی می‌تواند یکی از دلایل بروز فرهنگ قانون‌گریزی و انحراف از مسیر قانون به منظور دستیابی سریع افراد طبقه ضعیف به وضع اقتصادی مطلوب در جامعه شود. رابرت مرتن^۱ در نظریه ساختاری فرصت، توضیحات جامعه‌شناختی متقاعدکننده‌ای در مورد ارتباط فقر با قانون‌گریزی ارائه می‌کند. او استدلال می‌کند جامعه‌ای که تأکید زیادی بر موفقیت مادی دارد و میزان دارایی را معیار موفقیت افراد می‌شناسد، ثروت به عنوان یک هدف فرهنگی و اجتماعی شناخته می‌شود و غالب مردم عملاً می‌پذیرند که موفقیت، قاطعانه با معیار ثروت و مادیات سنجیده می‌شود. وقتی فقر در جامعه گسترش می‌یابد جامعه ابزار و امکانات تولید ثروت را یکسان توزیع نمی‌کند و استعداد و توانایی اعضای جامعه برای تلاش مشروع نیز به طور یکسان پرورش نمی‌یابد. بنابراین در این اوضاع ممکن است فقرا برای تطبیق‌پذیری، رفتارهای غیرقانونی بیشتری برای پاسخگویی تقاضاها و رفع نیازهای ضروری خود انجام دهند.

عوامل فرهنگی چون تحصیلات، اعتقادات مذهبی و رسانه‌ها در بالا بردن فرهنگ جمعی مؤثرند و بر قانون‌پذیری و قانون‌گریزی تأثیر دارند. تحصیلات تأثیر دو سویه بر قانون‌گریزی دارد به این معنا که در برخی زمینه‌ها به افزایش پایبندی به هنجارها می‌انجامد یا رفتارهای مثبت اجتماعی را تقویت و برخی زمینه تخطی از هنجارها را فراهم می‌کند.

^۱ - Robert K. Merton

همچنین مطالعات نشان می‌دهد که با افزایش نگرشهای دینی، نگرش به رعایت قوانین نیز افزایش می‌یابد و رسانه‌ها هم به عنوان یکی از عوامل تعیین کننده جامعه پذیری افراد نقش مهمی در جهت انتقال ارزشها و هنجارهای اجتماعی به افراد دارند. این تأثیرگذاری ممکن است هم در جهت مثبت و هم در جهت منفی باشد.

منابع

۱- بیانات رهبر معظم انقلاب در دیدار جوانان استان خراسان شمالی (۱۳۹۱) مصلای امام خمینی بجنورد

<http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=21252>

۲- جوادی یگانه، محمد رضا؛ مجید فولادیان و حسن رضایی (۱۳۸۹) «بررسی عوامل مؤثر بر قاون‌گرایی در نظام اداری کشور». *دانش ارزیابی*، سال دوم شماره ۵، صص ۳۵-۹

<http://www.magiran.com/view.asp?Type=pdf&ID=976818&l=fa>

۳- چلبی، مسعود و محمد مبارکی (۱۳۸۴) «تحلیل رابطه سرمایه اجتماعی و جرم در سطوح خرد و کلان». *مجله جامعه‌شناسی ایران*، دوره ششم، شماره ۲، صص ۴۴-۳

<http://www.magiran.com/view.asp?Type=pdf&ID=298079&l=fa>

۴- حاجی خیاط، علیرضا (۱۳۷۵) «بررسی میزان قانون‌پذیری فرهنگیان تبریز». پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد اسلامی.

۵- حیدری، آرش؛ کریم رضادوست و شهروز فروتن کیا (۱۳۹۱) «تئوری از هم گسیختگی نهادی و قانون‌گریزی...». *فصلنامه مسائل اجتماعی ایران*، دوره ۳ شماره ۲، صص ۵۹-۳۹

<http://fa.journals.sid.ir/ViewPaper.aspx?id=194458>

۶- خاتمی، محمود (۱۳۸۴)، «قانون‌گریزی و امکان روانشناسی علمی». *فلسفه، بهار و تابستان ۱۳۸۴*، شماره ۱۰

۷- دانایی فرد، حسن؛ عادل آذر و علی صالحی (۱۳۸۸) «قانون‌گریزی در ایران: تبیین نقش عوامل سیاسی، اقتصادی، قانونی، مدیریتی، اجتماعی- فرهنگی». *نام نشریه؟؟؟*، سال یازدهم، شماره ۳ (پیاپی ۴۴)، صص ۶۶-۷.

<http://www.magiran.com/view.asp?Type=pdf&ID=853358&l=fa>

۸- دلاور، علی (۱۳۷۴) *مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی*. چاپ اول، تهران: انتشارات رشد.

۹- رحیمی، محمد و زیبا شکارچی (۱۳۹۱) *بررسی عوامل مؤثر بر قانون‌گریزی شهروندان شهر خلخال (مطالعه‌ای اکتشافی در چارچوب گراندد تئوری)*

http://socialsciences.ir/index.php?option=com_content&view=article&id=260:1391-12-01-19-51-19&catid=68:1390-10-18-10-00-05&Itemid=60

۱۰- رضایی، محمد و حمید عبداللهی (۱۳۸۵) «جامعه‌بی‌انضباط فراتحلیل قانون‌گریزی در ایران»، *فصلنامه مطالعات ملی*، ۲۷، سال هفتم، شماره ۳، صص ۶۷-۹۳

<http://www.magiran.com/view.asp?Type=pdf&ID=358038&l=fa>

۱۱- رفیع پور، فرامرز (۱۳۸۶) *سرطان اجتماعی فساد*. تهران: شرکت سهامی انتشار.

۱۲- رهنورد، فرج‌اله؛ حبیب‌اله طاهرپور و اعظم رشیدی (۱۳۸۹) «شناسایی عوامل مؤثر بر فساد مالی در بین کارکنان دستگاه‌های اجرایی». *پژوهشنامه مدیریت اجرایی*، سال دوم، شماره ۱، صص ۳۵-۵۲

<http://www.magiran.com/view.asp?Type=pdf&ID=773164&l=fa>

۱۳- زارع شاه‌آبادی و رحمت‌الله ترکان (۱۳۹۱) «رابطه سرمایه اجتماعی و قانون‌گریزی در بین شهروندان شهر یزد». *فصلنامه انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات*، سال هشتم، شماره ۲۷، صص ۸۴-۱۱۵

<http://www.magiran.com/view.asp?Type=pdf&ID=1071437&l=fa>

۱۴- شیری، طهمورث (۱۳۸۹) «نگاهی به برخی علل و عوامل قانون‌گریزی در دوره مشروطه». *فصلنامه پژوهش ادبی*، شماره ۲۰، صص ۲۴۵-۲۷۵.

<http://fa.journals.sid.ir/ViewPaper.aspx?id=154300>

۱۵- صداقت، کامران (۱۳۸۴) «بررسی نقش عوامل فرهنگی - اجتماعی مؤثر بر قانون‌گریزی و قانون‌گریزی شهروندان تبریز». پایان‌نامه دکترای جامعه‌شناسی، دانشگاه اصفهان

۱۶- علی بابائی، یحیی و علی اصغر فیروزجائیان (۱۳۸۸) «تحلیل جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر قانون‌گریزی»، *فصلنامه دانش انتظامی*، سال یازدهم، شماره چهارم، صص ۷-۵۹

<http://www.magiran.com/view.asp?Type=pdf&ID=1434307&l=fa>

۱۷- کلانتری صمد؛ رسول ربانی و کامران صداقت (۱۳۸۴) «ارتباط فقر با قانون‌گریزی و شکل‌گیری آسیب اجتماعی». فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی، سال پنجم شماره ۱۸، صص ۶۲-۸۸

<http://www.magiran.com/view.asp?Type=pdf&ID=422015&l=fa>

۱۸- گیدنز، آنتونی (۱۳۸۱) «سیاست، جامعه‌شناسی و نظریه اجتماعی»، ترجمه منوچهر صبوری، تهران: نشر نی.

۱۹- محسنی، رضاعلی (۱۳۹۱) «تحلیل جامعه‌شناختی قانون‌گریزی و راهکارهایی برای قانون‌گرایی و نظم عمومی». فصلنامه نظم و امنیت انتظامی، سال پنجم شماره اول (۱۷ پیاپی)، صص ۸۳-۱۰۹

<http://www.magiran.com/view.asp?Type=pdf&ID=1055010&l=fa>

۲۰- مختاری، مریم؛ مریم قهرمانی و حسین قدرتی (۱۳۹۱) «عوامل اجتماعی مؤثر بر میزان قانون‌گریزی در روابط اجتماعی (مورد مطالعه افراد ۱۸ سال به بالای ساکن در شهر شیراز)». فصلنامه دانش انتظامی، سال ۱۴ شماره دوم (پیاپی ۵۵)، صص ۷۷-۱۰۵

<http://www.magiran.com/view.asp?Type=pdf&ID=1432781&l=fa>

۲۱- واحدی، شهرام و دیگران (۱۳۸۸) «بررسی عوامل مؤثر بر قانون‌گرایی شهروندان (مطالعه موردی: شهروندان استان آذربایجان غربی)». فصلنامه علمی - پژوهشی انتظام اجتماعی، سال اول شماره دوم.

۲۲- محسنی، منوچهر (۱۳۷۸) «بررسی گرایش به اطاعت از قانون در ایران در قانون‌گرایی و فرهنگ عمومی». تهران: چاپ سازمان تبلیغات و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

۲۳- معین محمد (۱۳۶۳) «فرهنگ فارسی معین». تهران: انتشارات امیرکبیر.